तुका आकाशाएवढा....!

– प्रा. सीमा सावळेराम ठोंगिरे

MAHATMA PHULE MAHAVIDYALAYA PIMPRI PUNE-17

संत साहित्याचे गाढे अभ्यासक डॉ. सदानंद मोरे सर म्हणतात, ''आपण परंपरेकडून आधुनिकतेकडे येत असताना कुठेही अडखळलो नाही, थांबलो नाही, पडलो नाही, तर आपण आधुनिकता सहज स्वीकारली. याचं कारण काय असेल, तर आपल्या पाठीशी असलेले ज्ञानोबा–तुकोबा हे त्याचं मुख्य कारण आहे.''लोकांना मृदू, मवाळ भाषेने गोंजारून, कुरुवाळून जगण्याचं खरं तत्व सांगण्याचं काम ज्ञानोबांनी केलं. तर इथल्या व्यवस्थेला प्रखडपणे प्रश्न विचारून घायाळ करून सर्व सामान्यांचं जगणं आणि समाजाचं वागणं आपल्या लेखणीतून मांडण्याचं काम तुकोबारायांनी केलं. एक वारकरी संप्रदायाचा पाया झाले तर एक वारकरी संप्रदायाचा कळस झाले. यातल्या वारकरी संप्रदायाच्या कलशस्थानी असलेल्या तुकोबारायांबद्दल लिहिण्याचा छोटासा प्रयत्न.

तुकोबारायांचे पूर्ण नाव 'तुकाराम बोल्होबा अंबिले' (मोरे) होते. इ.स. १५९८ मध्ये बोल्होबा अंबिले आणि कनकाई यांच्या पोटी संत तुकाराम महाराज यांचा जन्म झाला. संत तुकारामांना भामचंद्र डोंगरावर झालेला अनुग्रह हा अध्यात्मिक अनुग्रहा सोबतच सामाजिक अनुग्रह होता असं म्हणणं काही वावग ठरणार नाही. कारण भामचंद्र डोंगरावरून आल्यानंतर तुकोबारायांनी पहिली कृती काय केली असेल, तर आपल्या वाटेची असलेली लोकांची जी कर्जखते होते ती सगळी कर्ज खते इंद्रायणीच्या डोहामध्ये बुडवून लोकांना कर्जमुक्त करून सगळ्यात पहिली कर्जमाफी करणारा थोर पुरुष म्हणजे तुकोबाराय.

तुकाराम महाराज हे साक्षात्कारी, निर्भीड व एका अर्थाने बंडखोर संत कवी होते. 'अभंग म्हटला की तो फक्त तुकोबांचाच' (अभंग तुकयाचा) एवढी लोकप्रियता त्यांच्या अभंगांना मिळाली. संत तुकारामांची भावकविता म्हणजे अभंग, हे अभंग महाराष्ट्राच्या सांस्कृतिक परंपरेचे महान द्योतक आहेत. वारकरी, ईश्वरभक्त, साहित्यिक, अभ्यासक व सामान्य रसिक आजही त्यांच्या अभंगांचा अभ्यास करतात. त्यांचे अभंग खेड्यांतील अशिक्षित लोकांच्याही नित्य पाठांत आहेत. आजही ही लोकप्रियता वाढतच जात आहे.

उपरा कादंबरीचे लेखक लक्ष्मण माने त्यांच्यासोबत घडलेला एक प्रसंग

सांगतात, त्यांची एक कादंबरी खूप गाजली, वेगवेगळ्या देशांमध्ये वेगवेगळ्या भाषांमध्ये त्या कादंबरीचे प्रकाशन झाले. बाहेर देशामध्ये एकदा त्या कादंबरीचं प्रकाशन करत असताना मूळ लेखक म्हणून लक्ष्मण माने यांना तिथे बोलवण्यात आलं. त्या कार्यक्रमातील निवेदकाने लक्ष्मण माने यांना त्यांचा परिचय विचारला. त्यावेळेस लक्ष्मण माने म्हणतात,

मी मराठी भाषेमध्ये काही कादंबऱ्या लिहिलेल्या आहेत एवढाच माझा परिचय आहे.

निवेदकाने विचारलं, चरअॅरींहळ श्ररपर्सीरसश ळी र वळरश्रशलीं ष् हळलह श्ररपर्सीरसश? (मराठी भाषा ही कोणत्या भाषेची पोटभाषा आहे?)

त्यावेळेस लक्ष्मण माने म्हणतात, ''छे! पे! ळी पीं र वळरश्रशलीं ष रपू श्ररपर्सीरसश ! ढहळी ळी ींशअॅ ळॉर्ओींरपीं श्ररपर्सीरसश अॅळींशप लू ीरपीं त्रूपशीहुरअॅ रपव ीरपीं ढींज्ञरअॅरा.''

संत तुकाराम हा शब्द ऐकला आणि तो निवेदक म्हटला, तुमचा परिचय मी करून देतो. लक्ष्मण माने यांचा परिचय करून देत असताना तो निवेदक म्हणतो, ''क्श ळी र श्ररपव ष ढींज्ञेलर ! ''

म्हणजे बाहेर देशांमध्ये आपल्या देशाला तुकोबारायांचा देश म्हणून ओळखलं जातं ही खरी आपली ओळख आहे. तेव्हा आपल्याला समजतं तुकोबाराय उगीच म्हणत नाहीत,

''अणू रेणीया थोकडा । तुका आकाशाएवढा ।।''

तुकोबाराय म्हणतात,

आम्हा घरी धन शब्दांचीच रत्ने । शब्दांचीच शस्त्रे यत्न करू।।

शब्दांना रत्नांची, शस्त्रास्त्रांची उपमा देऊन जनसामान्याची परिस्थिती आपल्या लेखणीतून मांडण्याचे काम संत तुकारामांनी केलेलं आहे.

विशिष्ट वर्गाची पारंपरिक मक्तेदारी असलेला वेदान्त तुकोबांच्या अभंगवाणीतून सामान्य जनांपर्यंत प्रवाहित झाला. आणि वेदाचा खरा अर्थ हा आम्हाला माहीत आहे, 'बाकीच्यांनी फक्त माथ्यावर भार वहावा' अशा प्रखड शब्दात ते आपले विचार लोकांपर्यंत पोहचवत असत. त्यांच्या या प्रखडपणामुळे त्यांना अनेक त्रास सहन करावे लागले. त्यांना काठीने मारहाण करण्यात आली, अंगावर उकळते पाणी ओतण्यात आले. त्यांनी लिहिलेली गाथासुद्धा इंद्रायणीच्या डोहात बुडवायला सांगितली. संत तुकारामांच्या अभंगाचा अनेकांनी अनेक अंगानी अभ्यास करून त्यांचे सौंदर्य उलगडण्याचा प्रयत्न केला आहे. महाराजांची गाथा ही अखंड ज्ञानाचा स्रोत म्हणून जनसामान्यांच्या मुखांमध्ये कायम आहे. गाथा बुडवली म्हणणाऱ्यांना जनसामान्यांच्या तोंडून मुखोद्गत अभंग ऐकून गाथा जिवंत

असल्याचा प्रत्यक्ष अनुभव झाला. इंद्रायणी नदीच्या काठावर लाखोंचा जनसमुदाय गाथेतील अभंग म्हणू लागले यावेळी तुकाराम महाराजांना जाणीव झाली की आपले अभंग, आपली गाथा बुडालेली नाही. तर ती जनसामान्यांच्या मुखांमध्ये अखंड जिवंत आहे. आपल्या कार्याची ही खरी यथोचित पावती आहे. खऱ्या अर्थाने संत तुकाराम हे या काळातील लोक संत होते.

भगवंताच्या अंतःकरणात जर जगताला उद्धरून नेण्याची जी अतोनात तळमळ असेल, ती मूर्तीमंत तळमळ म्हणजे तुकोबाराय. सामान्य माणसांमध्ये जाऊन, सामान्य माणसासारखं राहून, सामान्य माणसाचे प्रश्न जाणून घेऊन, असामान्य असं कार्य करणारे थोर पुरुष म्हणजे संत तुकाराम महाराज.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर म्हणत, आपण जर एखादी चळवळ उभी केली आणि ती चळवळ जर जनसामान्यांन पर्यंत पोहोचत नसेल, तर ती चळवळ पंख नसलेल्या पक्षांसारखी असते. त्यामुळे त्यांनी त्यांची चळवळ लोकांपर्यंत पोहोचवण्यासाठी ''मूकनायक'' नावाचं वृत्तपत्र काढलं. त्या मूकनायकाच्या पहिल्या पानावर ब्रीदवाक्य म्हणून तुकोबारायांच्या चार ओळी असायच्या.

त्या ओळी अशा होत्या,

काय करु आता धरुनिया भीड ।
नि:शंक हे तोंड वाजविले ।।
नव्हे जगी कोणी मुकियांचा जाण ।
सार्थक लाजून नव्हे हित ।।

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे मुक्यांचे नायक झाले त्या अगोदर मुक्यांचा नायक होण्याचं काम तुकोबारायांनी केलं. बाबासाहेबांना सुद्धा चळवळ यशस्वीरीत्या पार पाडण्यासाठी तुकोबारायांच्या ओळींची गरज भासली.

एके दिवशी छत्रपती शिवाजी महाराज संत तुकाराम महाराजांचे दर्शन, सत्संग आणि आशीर्वाद मिळवण्यासाठी देहू या गावी गेले होते. ईश्वरनिष्ठ महापुरुषाला पाहून ते इतके प्रभावित झाले की महाराजांनी तुकोबारायांसाठी नजराणा म्हणून सोने पाठवले. त्यावेळी,

सोनें रूपें आम्हा मृत्तिके समान ।

असं म्हणणाऱ्या तुकोबारायांनी त्या नाजराण्याला स्पर्श सुद्धा केला नाही.

संत तुकाराम महाराजांनी छत्रपती शिवाजी महाराजांना क्षात्रधर्म म्हणजे काय, हे सांगून राजधर्म समजावला. छत्रपती शिवाजी महाराजांनी तुकाराम महाराजांच्या कीर्तने आणि मार्गदर्शने यांतून प्रेरणा घेतली. छत्रपती शिवाजी महाराज यांच्यासारख्या एक युगप्रर्वतक महापुरुषाने तुकाराम महाराज यांचे आशीर्वाद घेऊन आपल्या कार्याला सुरुवात केली होती. यामुळे तुकाराम महाराजांना

''जगद्गुरू'' असे संबोधले जाते.

तुकाराम महाराज वैकुंठ गमन –

तुकोबारायांच्या प्रयाणाविषयी अनेक लेखकांची वेगवेगळी मते आहेत. तुकारामांचे वंशज श्रीधरमहाराज मोरे (देहूकर) यांनी तुकाराम महाराजांचे चरित्र लिहिले आहे. या पुस्तकात तुकारामांच्या प्रयाणाविषयी एक प्रकरण आहे.

श्रीधरमहाराज लिहितात– 'इंद्रायणीकाठी तुकोबांचं कीर्तन सुरू होतं. त्यांनी सर्वांना 'आम्ही वैकुंठाला जात आहोत, तुम्ही माझ्याबरोबर वैकुंठाला चला' असं सांगितलं. १४ टाळकऱ्यांनी क्षेमालिंगन दिले.

सकळही माझी बोळवण करा ।
परतोनि घरा जावा ।।

अशी सूचनाही केली. आणि भगवतकथा करीत असता तुकोबा अदृश्य झाले.'

या प्रयाणाचा उल्लेख राज्याभिषेक शके ३० च्या देहूगावच्या सनदेत आहे असं श्रीधरमहाराजांनी लिहिलं आहे. 'तुकोबांच्या गुप्त होण्याने सर्वत्र मंडळी शोकसागरात बुडाली. तुकोबांची मुले, बंधू, अनुयायी तेथेच बसून राहिले. पंचमीला तुकोबांचे टाळ, पत्र, कथा आकाशमार्गे आली. रामेश्वरशास्त्रींनी निर्णय दिला. तुकोबा सदेह वैकुंठाला गेले.

पण आजही तुकोबाराय त्यांच्या अभंगाच्या रूपाने सबंध महाराष्ट्रभर प्रत्येकाच्या घराघरात जिवंत आहेत, प्रत्येकाच्या हृदयात आजही ते आहेत. अगदी चंद्र सूर्य असेपर्यंत तुकोबाराय आणि त्यांचे विचार ह्या महाराष्ट्राला कधीच आजारी पडू देणार नाहीत ते शेवटपर्यंत सोबत राहणार हे नक्की..

संदर्भसूची –

१) प्रसादाची वाणी अर्थात तुका म्हणे (डॉ.सदानंद मोरे)
२) तुकोबाचे वैकुंठगमन– दिलीप चित्रे
३) तुकाराम दर्शन– (डॉ. सदानंद मोरे)
४) https://mr.wikipedia.org/wiki/मूकनायक
५) g)http://gathaparivar.org/author/gathaparivar/
६) g) https://www.santsahitya.in/mahati-santanchi/sant-tukaram-maharaj/